

A nagybányai bányászviseletekről (Egy fénykép, és ami mögötte van)

DR. SZEMÁN ATTILA

Kiinduló képünk a *Soproni Múzeum Központi Bányászati Múzeum* egy 1942-ben Nagybányáról való csoportképe (1. kép), mely a *Kereszthegyi-bányánál* alighanem egy zászlószentelésen készült. A nagybányai szokásokat ismerve ez a zászlószentelés csakis a *Szent István-napi ünnepségen* történhetett. A képen négy különböző típusú bányász díszruhát láthatunk. Egy hagyományos, magyar szabású színes díszruhát, egy bányainges viseletet, egy kihajtott gallérra varrt fekete bársonyon ék-kalapács jelvénnel ellátott, nagy gombos kabátot, melynek kezelőjén három kiscsiga is látható, valamint egy kétsorosán gombolódó, kihajtott gallérú, nagy gombos kabátot, gallérján szintén bányászjelvénnel. Ez utóbbi kettő nálunk ismeretlen, feltehetően helyi vonatkozású díszruha lehetett. A fekete-fehér fényképen láthatók az egyenruhákhoz tartozó sapkák is. Megjegyzendő, hogy a sapkák azok, amik minden díszruha mellett egyformák, és semmiképpen nem nevezhetők selmeci sapkának! A díszruhához természetesen hozzátartozott a farbőr (Ar-schleder) is, mint a bányászat elmaradhatatlan jelképe.

A felsoroltak közül a legrégebbi típus az 1942-ben már csak hagyományörzőnek tekinthető magyar szabású viselet.

A bemutatott ruhák néhány darabja az 1990-es években a nagybányai katolikus egyházközség egy befalazott helyiségéből került elő, s így ma is tanulmányozható.¹ A piros posztóból szabott és vas-

¹ A cikk kiindulópontja a *Nagybányán* 2021. augusztus 19-én a *Szentháromság-templomban* tartott „Az arslédertől a zsinóros kabátig” című előadásom volt. A lehetőséget *Szmutku Róbert* esperes úrnak köszönöm.

tag, natúr színű kendervászon-béléssel ellátott nadrág (2. kép)² az ún. magyar, vagy ellenzős nadrág típusa. Ennek a típusnak első ránézésre nem középen van a hasítéka (slicc), hanem kétoldalt, a combok felett. A hasíték széleit a magyar vidékeken zsinórral díszítették, és egyben erősítették, a zsinórzat alsó szögletét pedig hurokkal vagy hurkokkal, esetleg vitézkötéssel tették szebbé, s így megkapjuk a „huszárnadrág” ismert díszítését. Természetesen a pontos, szakszerű neve ennek a típusnak *magyar nadrág*, tágabb körben pedig *ellenzős nadrág*. Ugyanis a két hasíték közt levő rész le-, illetve felhajtható, azaz ellenzőnek is lehet nevezni, mert mögötte a nadrág dereka fent gombokkal zárul, ami alatt azonban nyitva maradt a technikailag szükséges nyílás (3. kép). Ezt takarta az „ellenző”. Az ilyen típusú záródás általános volt a 18-19. századi nadrágoknál, azaz a térdnadrágoknál és a pantallóknál is. Viszont zsinórral való erősítése, illetve díszítése, ami az oldalvarráson is megtalálható, csak a magyar nadrágra jellemző. Ősibb változata az ún. „székely harisnyán” látható, melynél a derékrészt csak az ellenző korcába behúzott nadrágszíj tartotta, s az esetleg kissé széthúzódo hasítékokat egy-egy belül felvarrt posztó leffentyű takarta, melyet a korc fölött visszahajtottak. Az ellenző két oldalát esetünkben fehér zsinórral szegték, ami az ellenző alatt egy-egy hurokkal a comb felső részén egy 8-as formával díszít, azaz egyszerű vitézkötést képezve végződik. Ez a rész megfelel a katonaságnál használt ún. „magyar nadrág” szabásának, amit a közös hadseregnél és a magyar honvédségnél nagyjából az 1880-as évekig használtak. Valamikor ebben az időben válthatott a magyar nadrág szabása a katonai egyenruháknál a középső gombos hasítékra,³ s ettől kezdve a nadrágon már csak funkciótlan díszként maradt meg a vitézkötés.⁴

A képeket, illetve a ruhák kézbevitelének lehetőségét *Dávid Lajosnak*, a Teleki Magyar Ház vezetőjének köszönöm, <https://teleki-haz.ro/az-ars-ledertol-a-zsinoros-kabatig/>

² A fényképeket *Dávid Lajos* készítette.

³ Sajnos a korabeli szabályzatokból és egyenruha-történeti cikkekből sem derül ki a váltás pontos ideje.

⁴ Ez utóbbi változatban maradt ránk a selmecebányai és újbányai magyar bányászviseletek nadrágjai.

A külső varráson levő fémszálás szalagból⁵ álló dísz is megfelel a magyar nadrágénak, de csak a lábszár felső részéig tart, s a nadrág hossza sem teljes, nem ér le a bokáig, hanem csak féllábszárig, ami viszont már nem felel meg a tényleges magyar nadrág formátumának. Ez persze a magas szárú csizma mellett nem jelentett problémát, sőt a nadrág alsó részén a kapcsok használatát így mellőzni lehetett, de a szabás így csak részben nevezhető hagyományörzőnek. Kötői nem képeznek talpalót, hanem csak két szalag látható a szár alján, amivel azt meg lehetett kötni a lábszáron. Az ellenzőt az annak korcába behúzott nadrágszíj tartotta a helyén, aminek a rögzítését a derékon lévő bújratók biztosították. A nadrágot emellett elől még ellátták egy-egy ún. huszárzsebbel, azaz majdnem vízszintes bevágású zsebbel, ami feszes szabás mellett is megakadályozta a nyílás széthúzóását. Bár a székely harisnyák esetében a zsebet is zsinórszegéllyel szokták ellátni, esetünkben a zseb zsinórozatlan maradt.

A fehér bányász-zubbony (4. kép), amit ebben az esetben dolmányoknak is nevezhetnénk, szintén a hagyományos katonai szabásra emlékeztet. Persze ez a szabás egyszerűen bányász is, hiszen a bányászok is a katonai mintákat vették át és egészítették ki. A ruhadarab derékban szabott, állógalléros, és bordázott fehér pamutvászon-szövetből készült. A vállakon a zubbony saját anyagából képzett vállperecek láthatók, melyek utoljára a 19. században szerepeltek katonai gyalogos egyenruhán. A bányászegyenruhákon viszont, a grubenen és az aufhaueren a két világháború közt is megtalálhatók voltak. Az egyetemi formaruhákon ma is láthatók. A szélek mindenhol fehér zsinórral szegettek, s öt pár sujtással záródnak. Ezek a mellzsinórok a katonai atilla zsinórjait utánozzák, amennyiben egy-egy kerek kötött rozetta zárja le a hurkok kapcsolódását, de egyforma hosszúak (5. kép). A zsinórzat formájában (de színében nem!) leginkább a honvéd gyalogsági atillára hasonlít. A hátról viszont hiányzik az atilláknál kötelező zsinórzat. A

⁵ Ez a megoldás, mármint a zsinór helyett szalag használata többfelé is megfigyelhető a 19. század végétől. Oka nyilvánvalóan a megfelelő fémszálás zsinór kereskedelmi hiánya, vagyis nem az eredeti szokás változása volt.

gombjaik nagy, kerek aranyszínű fémgombok lehettek. A *Nagybányán* elzártan megmaradt darabokról hiányoznak ugyan a gombok, de az 1942-es képen kereknek látszó gombok vannak, és a későbbiekben idézett *Ferenczy-féle* leírás is nagy aranygombokat említ. Ez kissé eltér a selmecebányai fehér gomboktól, bár jobban hasonlít az újbányai kötött kerek gombokhoz.⁶ Ezeket az ünnepi célokra készített hasonmás ruhák egyikén mutatjuk be (6. kép).⁷ A felső karon levő, jellegzetesen bányászati vonatkozású tömések négy vízszintes zsinórral hangsúlyozottak, a selmeci grubenek hurkáinak megfelelően.

A régi díszruhákkal sapkák nem kerültek elő, de feltételezhető, hogy zöld vagy fekete fejfedőket hordtak hozzá: eredetileg zöld sapkák tartoztak a magyar szabású egyenruhákhoz, és feketék a fekete egyenruhákhoz. Minthogy azonban a fekete-fehér képen teljesen azonos szabású és egyformán sötét tónusú sapkák láthatók minden egyenruha mellett, előfordulhatott, hogy ezek ugyanolyan színűek is voltak. A hajtókás sötét sapkán elől fönt egy bányász sapkarózsa, lent egy kisgomb, és ezeket egy zsinór köti össze, hasonlóan a keményített bányatiszti sapkák díszéhez (7. kép), melyeket a selmeci hallgatók is használtak.⁸ A körben hajtókás, de sehol sem hasított és nem zsinórokkal-gombokkal összekötött változat zöld posztóból előfordul *Selmecebányán* is (8. kép).⁹ Ezeken azonban nem az említett bányász sapkarózsa és a vele arany- vagy ezüst-zsinórral összekötött bányászgomb, hanem egyszerűen csak két bányászgomb látható.

A farbőr hasonló dísz-farbőr volt, mint amelyet általában a többi egyenruhához tartozóan megtalálunk, azaz rövid, a beszállásnál történő tényleges lecsúszáshoz nem megfelelő formájú (9. kép). A

⁶ Denková, Zuzana: *Banické uniformy*. Banská Štiavnica, 2020. 77.

⁷ A nagybányai *Szentháromság* római katolikus plébánia készítette a hasonmás ruhákat.

⁸ Ezt a típust szerették a katonai zsargonban „*babmérő*”-nek nevezni.

⁹ Denková, i. m. 75.

ránk maradt farbőrök közül nagyon kevés mérete felel meg a szükséges hosszúságnak.¹⁰

Marad még egy tartozék, a későbbiekben idézendő Ferenczy-féle leírás még díszcsákányt is emleget a nagybányai bányászoknál: „*fehér kesztyűs kezükben, vállhoz emelve a díszcsákány*”. Nem sikerült helyben sem rájönnöm, hogy vajon melyik fokosformára gondolt? Mert egyes vidékeken a fokost is nevezték csákánynak, de létezett egy olyan típus köztük, ami valóban kisméretű csákányra hasonlított. Három 19. századi formát említhetünk (10. kép). A 19. században fokost mindenki hordott *Magyarországon*, de a bányászok között legáltalánosabb az ún. *selmeci fokos* volt. Használták emellett a magyaros piciny fokosbalta-formát, de kifejezetten a bányászoknál létezett egy kicsinyített csákányforma is. Ez utóbbi bár ritkább, de kifejezetten bányászforma, és a bemutatott tárgy is 19. századi darab.

Nos, felmerülhetne, hogy ez a viselet a *Selmecbányán* oktatott bányamérnökökkel került esetleg *Nagybányára*, amikor az 1940-ben visszacsatolt észak-erdélyi területekkel együtt *Nagybánya* is újból *Magyarország* része lett. *Ferenczy Béni* visszaemlékezései¹¹ azonban más megvilágításba helyezik a kérdést, s egyértelművé tesz a korábbi hagyományt.

„*Bányanévnepkor reggel a bányászok a lampionokkal, girlandokkal feldíszített bányaszáj előtt gyülekeztek, innen indult a felvonulás a nagymisére. Legelől ment fekete-ezüst bányadíszben a rezesbanda, élén a zenemesterrel, utánuk a bányaigazgatók, mérnökök és hivatalnokok kisebb csoportja, ezután a vajúrók, nagy, aranygombos, hófehér kabátban, rikító piros nadrágban, ragyogóan kifényezett csizmában, hátul deréktól lógott a fekete bőrkötény, az „arsléder”, fehér kesztyűs kezükben, vállhoz emelve a díszcsákány – az ünnepi Te Deum alatt ők képezték a főoltár körül a díszőrséget, utánuk a többi bányász, ünnepi díszben, így vonultak végig harsogó zenével a lakosság sűrű sorfalai között a városban.*

¹⁰ Szemán Attila: A farbőr, mint bányászszimbólum. = *Bányászattörténeti Közlemények*, 14. sz. Rudabánya, 2012. 39-63.

¹¹ Ferenczy Béni: „Nagybányai emlékeim.” (Második vázlat, 1956) = Ferenczy Béni: *Írás és kép*. Budapest, 1961. 15-24.

Pedig reggel három óraker megkondult sűrű, szapora, egybeolvadó, magas hangján a fakolomp, mely az első síttra hívta a bányászokat. Hogy szerettem a hangját ennek a különös, ősi hangszernek, az üde nyári hajnalok serkentő frissességét, a napfelkelte dialát idézi még most is emlékembe! [...]

A bányászok akkor még mesterembereknek tudták magukat, olyan kasztfélének, ezen belül volt szaktudás, tapasztalat szerint bizonyos rangfokozat. A bánya ekkor még nem volt gépesítve, a csilléket az egyenes szinten lovak húzták, a mesterek, nem olyan nagyon régen még a bányászceh mesterei, mindenféle munkához értettek, a gránit-vagy bazaltkőzetet hosszú fúróvésővel, kézikalapáccsal fúrták. A megfúrt lyukba nem szabad belenézni, mert ott megláthatod a bányarémet – ezt meglátni pedig nem szabad, mert az szerencsétlenséget hoz. Baleset ritkán fordult elő, robbanó gáz a tiszta közelben nem volt, a bányászok nyílt lángú olajfoncával jártak a munkába, de az olyan helyen, ahol valamilyen baleset történt, keresztet vetettek, mert ekkor még őszintén vallásosak, és – negyvennyolc emlékével a szívükben – nagy magyar hazafiak voltak. Emlékszem egy képre – talán Glatz Oszkár festette –, a síttre, vagyis a váltásra menő bányászok fél térdre ereszkedve imádkoznak a bánya bejárata előtt, mielőtt a mélybe mennének. Ennek a csendes, csoportos imának én is kalaplevéve nem egyszer szemtanúja voltam.” – idézi gyermekkori emlékeit Ferenczy Béni (1890-1967) nagybányai emlékiratában.

Ferenczy Béni 1890-ben született, s 1896-ban telepedtek le Nagybányán, amikor 6 éves volt. 1908-ban egy évre Firenzébe ment (18 éves volt ekkor), 1910-11-ben már Münchenben tanult. Az idézett sorok ezek szerint az 1896-1908 közötti időszakra vonatkozhatnak.

Régebbi tanulmányomban még azt írtam, hogy a 18. század közepén a zöld süvegből, fehér zekéből, piros magyar nadrágból és fekete magyar csizmából álló magyar bányászegyenruha/díszruha csak *Selmecbányán*, illetve *Alsó- és Felső-Magyarországon* tűnt fel.¹² Nos, úgy tűnik, ezen bányavidékek mellett *Nagybánya*

¹² Szemán Attila: A magyarországi bányászegyenruhák történeti rétegei. = *Bányászattörténeti Közlemények* V. Rudabánya, 2008. 3-42.

vidékén (*Északkeleti bányavidék*) is ilyen használtak, legalábbis erre utal a 19. századi hagyomány. Persze ez a színösszeállítás nem volt általános az alsó-magyarországi bányavidéken sem, mert láthatunk például hasonló viseletű, ám kék nadrágos körmöcbányai bányászábrázolásokat, és előfordulnak fekete zekék is a selmecbányai magyar nadrágos viseletekkel. Érdekes a magyar szabású, de fekete, s ugyancsak zöld süveggel megjelenő bányászegyenruha szerepe is. Habár 1837-38 előtt nem tudunk kincstári egyenruhaszabályzatról, mégis úgy látom, hogy a 18. század második felétől ábrázolásokon megjelenő, és a szintén 18. századra vonatkoztatható *Bikkessy-féle* viselettörténeti sorozatban is megtalálható típus szintén a kincstári egyenruha-variánsok közé sorolható (11. kép).¹³ A kincstári bányászat vezetői a meglévő díszruhák közül valamiért a fekete színűt – azaz a zubbony és nadrág szintjén feketét – választották, míg a süveg maradt az általánosan használt zöld. Az egyenruhák a birodalom magyar felében – a katonasághoz idomulva – magyar szabásúakká váltak a 18. század második felében.

A két különböző színű egyenruha ettől kezdve párhuzamosan létezett, s a bányászat egyre nagyobb részét kitevő kincstári üzemekben a számukra előírt feketét hordták, míg a kisebb arányban meglévő magánbányászat művelői a hagyományos bányásztviselésbe (*Knappenschaft*) tömörülve továbbra is a hagyományos díszruhát viselték. A kincstári egyenruha esetében 1849 után a bosszút lihegő osztrák kormányzat megszüntette az addig a magyarországi bányászat számára engedélyezett magyar nadrágot és csizmát, s általánosan a pantallót és cipőt rendszeresítette a kincstári bányászok számára. Így ez további különbséggé jelent meg a két típusú egyenruha között.

¹³ *Bikkessy Heimbucher József* mérnökkari tiszt a 18-19. század fordulóján állomáshelyein lerajzolta a különböző érdekes viseleteket. Így a rajzok a 18. század végi állapotokat rögzítették. Az idézett darab a 40. sorszámú. A gyűjteményéből kiválasztott 78 rajz először *Carl Beyer* rézmetszésével jelent meg: *A magyar és Horváth Országi legnevezetesebb Nemzeti Öltözetek Gyűjteménye. A természet után rajzolta Egy Tiszt CS. K. Ingén. Karból.* Kiadta Timlich Károly Bécsben, 1816-ban, magyar és német szöveggel.

Az idézett *Ferenczy-féle* szövegből kiderül a magyar egyenruhás bányászokról, hogy az „*ünnepi Te Deum alatt ők képezték a főoltár körül a díszőrséget, utánuk a többi bányászság, ünnepi díszben*”. Az 1942-es fényképről az is kiderül, hogy katolikus egyház liturgiájában is mindenben a selmecebányaihoz hasonló szerep jutott a magyar egyenruhás bányászoknak. *Nagybányán* a nagy fém gyertyatartókkal ugyanúgy a magyar egyenruhás bányászok jelentek meg, mint *Selmecebányán* is,¹⁴ és sohasem a fekete egyenruhások. Az első képen látható gyertyatartók ma is megtalálhatók a nagybányai *Szentháromság* római katolikus plébánián, s azt a hasonmás ruhákkal együtt használják ünnepeken a bányászok (12. kép).¹⁵ Az első képen szerepel egy közepén összeillesztett dísz ékalkalapács bányászszelvény, ami ugyancsak megmaradt, és jelenleg is szerepel a körmeneteken (13. kép)

A régi magyar bányász-egyenruha használata tehát nem csak az egykori felvidék területén, azaz az alsó- és felső-magyarországi bányavidéken, hanem a *Nagybánya* központú északkeleti bányavidéken is hagyományosan létezett. A két alapvető, párhuzamosan is használt egyenruhatípus, a színes és a fekete bányász díszruha pedig alapvetően két társadalmilag elkülönülő bányász szervezethez: a hagyományos, önszerveződésen alapuló *Knappenschaft*, azaz *Bányász Testvériség*, illetve az állam által megszervezett kincstári bányászat tagjaihoz köthető. Habár nemzetiségi viseleti különbségek figyelhetők meg rajtuk, alapvetően a területi kötődésű hazafisághoz kapcsolódik. Igaz emellett, hogy ezek a nemzeti viseleti vonások magyarlakta területeken (pl. *Nagybánya*, *Újbánya* stb.) még több nemzetiségi vonással erősödtek, és az 1848-49-es forradalom és szabadságharc újabb nemzeti érzéssel töltötte fel – más társadalmi csoportok mellett – a bányászságot, ami a nemzeti viselethez való ragaszkodásban is megnyilvánult. Nem kapcsolha-

¹⁴ Denková, Zuzana – Chovanová, Iveta: *(Ne) Zabudnutí aušusníci*. Banská Štiavnica, 2013.

¹⁵ https://www.facebook.com/profile/100064549607897/search/?q=b%C3%A1ny%C3%A1sz&locale=hu_HU_Szentháromság_római_katolikus_plébánia_-_Nagybánya_2021.05.31

tó azonban oly módon a bányászati ágazatokhoz, mint hogy az ércbányászatban magyar viseletet hordtak, a szénbányászatban pedig németet. Annyi összefüggés azonban megfigyelhető, hogy a szénbányászatra ez a kettőség nem vonatkozott, mivel az ő hagyományaik nem nyúltak vissza olyan régre, mint az ércbányászoké. Minthogy pedig a mai *Magyarországon* a hagyományos és folyamatosan tovább működő ércbánya-vidékekből egy sem maradt, sajnós a hagyományos magyar bányász díszruha viselésére sem volt lehetőség.

Képek

1. kép. Nagybányán, a Kereszthegyi bányánál készült csoportkép, 1942

2. kép. Nagybányai bányász diszruha-darab, a magyar nadrág, 1942-nél korábbi

3. kép. A magyar nadrág részlete, lehajtott ellenzővel

4. kép. Nagybányai bányász díszruha-darab, a fehér bányászszubbony, 1942-nél korábbi

5. kép. A bányászubbony zsinórzatának részlete

6. kép. Hasonmás bányászubbony zsinórzata a gombokkal

7. és 8. kép. Bányatiszti sapka zsinórdíszével. (Balra, Soproni Múzeum Központi Bányászati Múzeum gyűjteménye.) – Selmecbányai zöld bányászsapka. (Szlovák Bányászati Múzeum, Selmecbánya gyűjteménye)

9. kép. Nagybányai bányász díszruhadarab, a farbőr, 1942-nél korábbi

10. Bányász fokos-formák. (Soproni Múzeum Központi Bányászati Múzeum gyűjteménye)

11. kép. „Schelmetzi kiraly magyar bányász tiszt”, azaz mai magyar nyelven „Selmeci magyar királyi bányatiszt”. Bikkessy-Heimbucher viselettörténeti ábrája

12. kép. Nagybányai bányász misén, gyertyatartóval (napjainkban)

